

ВРАХУВАННЯ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Шелестова Л. В.

доктор пед. наук, ст. наук. співробітник,
пров. наук. співробітник відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України

У процесі індивідуалізації навчання у початковій школі доречно враховувати не лише індивідуально-психологічні особливості учнів, а й вікові.

Зі вступом до школи починається перебудова всіх пізнавальних процесів учнів, основними характеристиками яких мають стати продуктивність і стійкість. Це пов'язано із залученням першокласників до нових видів діяльності та включення в нову систему міжособистісних взаємин. Однією із особливостей молодших школярів є значні розбіжності у їхньому розвитку – наявних знаннях, мотивації, уміннях та навичках, що робить навчання для одних надто легким, для інших – надто складним, для частини – тим, яке відповідає їхнім здібностям і можливостям. Найважливішим завданням на цьому етапі є: якнайшвидша адаптація учнів до навчання в школі та вдома; формування уміння вчитися, не витрачаючи зайвих фізичних зусиль; розвиток уважності, старанності та наполегливості.

Когнітивний розвиток молодших школярів має низку вікових особливостей.

У молодшому шкільному віці активно продовжує розвиватися *сприймання*. Розширюються й поглиблюються уявлення, орієнтовані на загальноприйняті сенсорні еталони; способи їх використання стають більш гнучкими, точними, доцільними; обстеження об'єктів світу – більш систематизованими, цілеспрямованими, осмисленими. Дитина може планомірно й послідовно описувати властивості об'єктів, спираючись на сенсорні еталони, не використовуючи предмети [10].

Активно розвивається сприймання кольору та форми; цілого і частини; простору й часу. Розвиваються різні види чутливості. Покращується окомір, стає точнішим сприймання простору; зменшується кількість помилок у розрізненні кольору, дитина знає основні кольори та їх відтінки. Слухова чутливість має специфіку: сприймаючи музичні твори, дитина переважно вловлює ритм і темп. Удосконалюється кінестетична чутливість: дитина починає розрізняти вагу предметів. Розвивається нюхова чутливість: діти значно менше помиляються у розрізненні запахів. Сприймаючи об'єкти докiлля, дитина виявляє свою естетичну позицію щодо них. І хоч судження ще поверхові, вони свідчать про зародження здатності відчувати красиве й оцінювати його.

Молодші школярі охоче експериментують з новими матеріалами, практично перетворюють предмети та об'єкти, виявляють їхні нові властивості, зв'язки та залежності. Аналізують зміни, зумовлені своєю перетворювальною активністю,

розмірковуюють над ними, діють послідовно і дедалі частіше не лише в зовнішньому, практичному, а й у внутрішньому, мисленнєвому плані. Сприймання інтелектуалізується, оскільки названі словом властивості та ознаки предметів перетворюються на категорії величини, форми, кольору, просторових відносин [10].

Удосконалення механізмів сприймання інформації полегшує аналіз та ідентифікацію зображень; сприяє виробленню еталонів на складні та не знайомі об'єкти; забезпечує здійснення процесів категоризації та прийняття рішень. Психологи акцентують увагу на індивідуальних особливостях сприймання: одним дітям легше сприймати матеріал за допомогою зору, іншим – на слух; одним потрібно конкретне представлення матеріалу, а іншим – схематичне тощо. Неврахування індивідуальних особливостей учнів під час навчання призводить до виникнення різноманітних труднощів, ускладнює досягнення поставленої мети [3 – 6].

У молодшому шкільному віці провідна роль у сприйманні інформації належить правій півкулі. Тобто, психологи наголошують на переважанні у дітей цього віку правопівкульних функцій, що передбачає використання у процесі навчання наочно-образного матеріалу. Розвиток лівої півкулі, яка відповідає за логічне мислення, розвивається протягом тривалого періоду і дозріває на більш пізніх етапах індивідуального розвитку. Активізація діяльності лівої півкулі пов'язана з розвитком абстрактного мислення дітей, навичок лічби, читання та письма. З огляду на це, потребує зміщення акцентів системи початкової освіти з орієнтації на знаково-символьну функцію мислення на наочно-образну.

З розвитком механізмів сприймання тісно пов'язаний розвиток *уваги*, яка полегшує приймання й обробку зовнішньої інформації і, водночас, організується на основі аналізу. Увага забезпечує мобілізаційну готовність організму і вибіркоче, адекватне до певної ситуації, реагування на зовнішні впливи, а також взаємодіє з усіма психічними функціями. На думку психологів увага дітей абстрактно-логічна на 60% у 7-8-річному віці, на 80 % – у 9-10-річному віці. Здатність аналізувати певні сигнали за кількома параметрами у віці 7-8 років проявляється дуже слабо, а у віці 9-10 років ця здатність набуває суттєвих змін і діти можуть значно глибше і різнобічно аналізувати певні сигнали [3 – 6].

Молодші школярі здатні керувати власною увагою (тобто, йдеться про довільну увагу), свідомо концентруватися на певних об'єктах та явищах, використовуючи спеціальні прийоми утримання їх у полі зору. Змінюються також показники довільної уваги: у віці від 7-8 до 9-10 років у 2-3 рази збільшується обсяг уваги та здатність до її розподілення. Увага у молодшому шкільному віці стає довільною, але ще довго конкуруючою лишається мимовільна увага. Обсяг, стійкість, переключення та концентрація довільної уваги у школярів 3-4-го класів майже такі ж, як у дорослих.

Мислення дітей молодшого шкільного віку є симбіозом наочно-образного, наочно-дійового та словесно-логічного: образне мислення досить розвинене, проте недостатньо впорядковане; логічне мислення розвинене недостатньо. Так, наприклад, першокласники можуть зрозуміти і прийняти поставлене завдання,

але виконати його практично вони можуть лише з опорою на наочний образ. Тоді як третьюкласники в змозі самостійно скласти план роботи над завданням і виконати його, не спираючись на наочний зразок.

Невміння виділити загальне/головне, зрозуміти абстрактний/переносний зміст призводить до значних труднощів у опануванні таких дисциплін як математика та мова. Наприклад, у молодших школярів викликають труднощі у переході від значення слова до визначення частини мови; їм легше зробити детальний переказ, ніж короткий; їм важко поділити текст на смислові частини і дати їм заголовки чи скласти план переказу. За результатами психологічних досліджень, близько 70 % дітей не можуть дати назви частинам тексту в першому класі; близько 60% відсотків – у другому; близько 50% - у третьому.

Дитина прагне зрозуміти доцільність в облаштуванні дійсності, з'ясувати призначення предметів у взаємозв'язку з їх зовнішніми ознаками; ставить багато запитань стосовно сутності явищ навколишньої дійсності, що є свідченням допитливості та проблемності мислення. Дитина не лише сприймає інформацію й встановлює взаємозв'язки між явищами, а й систематизує отримані знання, запам'ятовує їх і використовує за призначенням; порівнює й робить висновки, самостійно виявляє закономірності; здатна прогнозувати результати дій [1].

Її мислення набуває й інших якісних змін: вона порівнює об'єкти за більшою кількістю ознак, ніж раніше, помічає навіть незначні деталі; проводячи узагальнення, оперує не лише зовнішніми, а й внутрішніми ознаками об'єктів, робить певні умовисновки; намагається помічати не тільки одиничні зв'язки, а й більш узагальнені. Дитина класифікує об'єкти за родо-видовими ознаками, вживаючи узагальнюючі слова: спочатку виділяє групи предметів, з якими найбільше взаємодіє; пізніше починає розрізняти суміжні класифікаційні групи [10].

Мислення також характеризується здатністю людини виділяти суттєве та несуттєве у певній інформації, що тісно пов'язано з розумовим розвитком, безпосередньо впливає на успіх навчальної діяльності. На думку психологів, молодшим школярам легше дається здатність виділяти суттєве, ніж здатність відмовитися від несуттєвого. Наприклад, ця особливість мислення яскраво виявляється у процесі опанування курсу мови, зокрема вивчення граматичних правил з винятками. Учні часто запам'ятовують або правила, або винятки, тобто не можуть виділити головне і другорядне. Інший приклад: характеризуючи героя літературного твору, учні часто аналізують не його особистісні якості, а переказують епізоди з участю цього героя.

Основний зміст розумового розвитку молодших школярів складає саме перехід мислення на новий щабель розвитку: від домінування образного, допонятійного мислення до словесно-логічного.

У молодшому шкільному віці здійснюється активне засвоєння та використання мовлення як засобу мислення: учнів розмірковують уголос, відтворюють словами хід думок і називають отриманий результат.

З початком навчання в школі наочно-образна пам'ять все більше поєднується з мовленням і мисленням, набуває інтелектуального характеру.

Тобто виникає й розвивається словесно-логічна пам'ять: згадуючи предмети, дитина виділяє суттєві їх ознаки. Розвивається зорова й слухова пам'ять, для яких властива фотографічність: дитина «схоплює цілісну картинку», запам'ятовуючи найменші деталі. Хоч переважає мимовільна наочно-образна пам'ять, починають складатися елементи довільної пам'яті, дитина ставить перед собою завдання щось запам'ятати. Тобто, пам'ять дітей молодшого шкільного віку змінюється: від безпосереднього запам'ятовування, яке властиве дошкільникам, до опосередкованого запам'ятовування, яке базується на осмисленні матеріалу, а не на його формальному повторенні [10].

Уява залишається переважно мимовільною, найчастіше предметом фантазування є те, що дуже схвилювало, захопило, вразило дитину. Водночас, зростає довільність уяви: вона поєднується з мисленням, бере участь у плануванні дій; діяльність набуває усвідомленого й цілеспрямованого характеру. Формується творчий характер уяви, дитина може домалювати зображення, придумати невелику казку на певну тему. Перетворюючи предмети, дитина вже може не лише спиратися на реальні дії з ними, а й виконувати уявні дії [10].

З початком навчання в школі розвиток дитини визначається чотирма основними видами діяльності - навчальної, ігрової, продуктивної та спілкування, в межах яких виникають психологічні новоутворення, формуються навчальні навички, контроль та саморегуляція.

Першокласники ще не здатні до повноцінної саморегуляції, а от учні 3-4-х класів уже можуть керувати собою ззовні (своєю поведінкою) і внутрішньо (емоціями, почуттями, бажаннями). Орієнтовно у 8-10 років виявляється наполегливість як вольова риса характеру, а також виникає уявлення про те, що недолік здібностей можна компенсувати за рахунок збільшення власних докладених зусиль.

Значну роль у розвитку молодших школярів відіграє спілкування. Загалом учитель для молодших школярів є зразком для наслідування. Однак у 1-2 класі учні здебільшого спілкуються з учителем і виявляють до нього більший інтерес, ніж до однолітків. У 3-4 класі зростає інтерес до спілкування з однолітками, який посилюється в подальші вікові періоди. Окрім того змінюється зміст та мотиви спілкування: у 1-2 класі вибір партнера для спілкування визначається переважно успіхами в навчанні; в 3-4 класі мотивом вибору партнера для спілкування є незалежна оцінка його особистісних якостей та форми поведінки.

Отже, успішна реалізація індивідуального підходу у початковій освіті можлива за умови рахування не лише індивідуально-психологічних, а й вікових особливостей учнів.

Список літератури

1. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. К., 2012. 424 с.
2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К., 1989. 609 с.

3. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія. К., 2005. 128 с.
4. Павелків Р.В. Дитяча психологія. К., 2008. 432 с.
5. Подоляк Л.Г. Основи вікової психології. К., 2006. 112 с.
6. Савчин М.В. Вікова психологія. К., 2011. 384 с.
7. Шевченко Н.О. Особистість молодшого школяра. К., 2008. 128с.
8. Шелестова Л. В. Картина світу дитини молодшого шкільного віку: сутність, діагностика, формування. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки і психології : збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. Херсон, 2015. Вип. 1 (12), т. 5. С. 41–44.
9. Шелестова Л. В. Теорія і методика формування картини світу у старших дошкільників та молодших школярів: монографія. К., , 2016. 416 с.
10. Шелестова Л. В. Формування картини світу у старших дошкільників та молодших школярів: методичний посібник. К., 2016. 140 с.